

Geen vrije wil, mooi zo!

*(aantekeningen van de) Inleiding op de Spinozadag
van de Amsterdamse Spinoza Kring
'Spinoza en de vrije wil'
Paradiso, Amsterdam, 20 november 2011
Jan Knol*

1) Volgens Spinoza (1632-1677) staat God niet boven of buiten het Universum, maar valt met het eindeloos en eeuwig Universum samen. Zoals een danseres met haar dans. Spinoza's motto luidt dan ook *God ofwel de Natuur*. En al wat is, is uitdrukking of modus van God.

2) Spinoza's hoofdstelling is: *Uit de noodzaak van de goddelijke natuur volgen eindeloos veel dingen op eindeloos veel wijzen*. Er is dan ook niets toevalligs. Alles is door de noodzaak van de goddelijke Natuur bepaald om op een zekere manier te bestaan en te werken.

3) We zien dan dat de mens deeltje is van heel de Natuur en daarvan afhangt en daardoor ook geregeerd wordt. Wat anderen *Gods wil* noemen, noemt Spinoza *Gods natuurwetten*. Die regelen alles onverbidlijk. Denk niet dat je de werkelijkheid naar je eigen nukken kunt inrichten.

4) Alles is dan ook perfect, waaronder Spinoza verstaat: *'t is zoals het is, en kan niet anders zijn*.

5) Hebt u wel eens iets uit vrije wil of vrije keuze gedaan? We hebben wel het gevoel dat wij uit vrije wil iets doen, maar dat is verbeelding en dat komt omdat we wel letten op de daden die we verrichten, maar niet op de oorzaken waaruit we die daden doen. En daar de oorzaken weer van, en daar de oorzaken weer van en eindeloos zo voort. En uiteindelijk gaat alles op God/Natuur als eerste oorzaak terug.

6) Mensen kennen hun causale ketens niet. En wie zijn ketens ontkent, is daardoor nog niet minder slaaf, maar juist meer.

7) Schopenhauer over de vrije wil.

8) Nu is er de merkwaardige paradox bij Spinoza dat hoe meer we de noodzaak van alles inzien, hoe meer vrijheid we krijgen. En hoe meer we de eindeloze keten van oorzaken en gevolgen begrijpen, hoe actiever we worden.

9) **Begrijpen** is bij Spinoza belangrijk. Denk aan het neerstorten van zo'n grote Boeing 747 ... en wat mensen dan doen.

10) Hoe komen we er toch bij dat determinisme passief of berustend maakt. Integendeel. Determinisme zegt niet: *òf je nu de weg voorzichtig òf onvoorzichtig oversteekt, maakt niet uit, want als het je doodsdag is, zul je vandaag sterven.* Veeleer zegt determinisme (dat immers uitgaat van een onverbiddelijk verband tussen oorzaak en gevolg): *als je de weg voorzichtig oversteekt, zul je waarschijnlijk niet verongelukken.*

11) Waarom gaan we zo prat op onze *vrije wil*? en zijn we net als kinderen met hun *zelf doen, zelf doen* (terwijl dat helemaal niet kan) ... *een vrouw over de geboorte van haar kind ... oerkracht; je hebt anderen nodig ...* En waarom hebben we toch zo'n hekel daaraan dat we geheel *bepaald, gedetermineerd zijn*? Is 't juist niet iets heel moois dat God/Natuur gebruik van ons maakt. Niet *op de manier* zoals wij het willen, maar zoals God/Natuur het bepaalt. God/Natuur drukt zich in Jezus uit, maar ook in Judas. In moeder Teresa, maar ook in een heroïnehoertje.

12) Wie overkomt het niet dat ie 's morgens vroeg een fijne dag plant waarin ie goed aan zichzelf toe kan komen, *zijn ding* kan doen, zoals schilderen, tuinieren, klussen, schrijven of studeren. Hoe vaak dat dan juist zo'n dag precies anders loopt. Kortom, veelal loopt alles heel anders dan ik gewild en gepland heb. Dat komt omdat *niet alleen ik verschijningsvormpje (modus) van God/Natuur ben* maar er ook nog talloze andere om me heen zijn. Die kunnen je tot hulp, maar ook tot last zijn. *Gelukkig, net iets meer tot lust dan tot last, volgens Spinoza.*

Hieraan kunnen we al weten dat we niet vrij zijn. Maar stel nu dat we op die geplande dag wel geheel ongestoord onze gang gaan. Dus schilderen, tuinieren, klussen, schrijven of studeren. Dan hebben we toch zeker alle vrijheid om *ons ding* te doen? Zeker, maar ook *ons ding doen* is noodzakelijk. Dat legt God/Natuur in ons, daarom noemen we dat ook *talent* of *gave*. Dat is ook niet van jezelf. God/Natuur werkt die door ons heen.

13) Is dat nu zo erg dat we geen eigen vrije keuze hebben? Bijvoorbeeld als ik ernaar streef actiever te worden, maakt het toch niet uit of *ik* mijzelf of *iets anders* mij daartoe aanspoort? En dat is toch ook onze ervaring. Worden we niet tot actie gedreven alsof een of andere bijzondere kracht ons daartoe aanzet, alsof we geen keuze hadden? Je kunt zeggen dat *jij denkt* of dat *jij je beweegt*. Maar kun je niet even goed zeggen dat God/Natuur je gedachten denkt en zich door jou beweegt?

14) Waar blijft zo onze verantwoordelijkheid? Spinoza zegt ervan: *Een paard kan er niets aan doen dat hij een paard is, maar daarom ga je nog niet met hem dineren. Een dief kan er niets aan doen dat hij een dief is, maar daarom moet hij nog wel achter de tralies.*

15) Een crimineel voor de rechter sprak: *"Rechter, ik ben een spinozist. Vrije wil bestaat niet en ik kon dus niets anders doen dan ik deed"* Waarop de rechter antwoordde: *"Ik ben ook spinozist en ik kan ook niet anders doen dan dat ik nu doe, en dat is ... jou een flinke straf opleggen."*

16) *Waarom dan nog wel straf?*

- a. de maatschappij eist een zekere genoegdoening
- b. en bescherming tegen de daders
- c. en waarschuwing voor anderen
- d. en een effectieve straf kan mogelijk herhaling voorkomen

17) Tenslotte, als u nu altijd geleefd hebt in de verbeelding van *de vrije wil*, probeer de wereld nu eens te zien door de lenzen van Spinoza, dat alles gedetermineerd is. Probeer dat eens een paar maanden!

Negen voordelen van de deterministische kijk op de wereld

1. Gelukkig dat alle dingen noodzakelijk gebeuren. Niets maakt zo onzeker dan dat het ene uur de zwaartekracht wel werkt en het andere niet. God/Natuur kent geen foutjes, geen uitzonderingen, geen wonderen, geen voorkeursbehandelingen, geen lievelingetjes, God dobbelt niet. Dat is mooi zo en geeft zekerheid.

2. Deze deterministische leer vertelt ons ook dat zoals een bijl het meest tot zijn recht komt in handen van een timmerman die er een werkstuk mee maakt, zo komen wij 't meest tot ons recht en voelen ons nog 't gelukkigst in het gebruik van ons door God/Natuur.

3. Dit determinisme bewaart ons tegen hoogmoed en arrogantie. Immers, niet wijzelf deden die daden maar God/Natuur door ons heen.

4. Dit determinisme maakt ons toleranter ten opzichte van hen die ons irriteren. Als we weten dat God/Natuur door hen handelt en zij niets anders konden doen dan ze deden, worden we al wat milder ten opzichte van hen. En waar zit de wereld nu nog meer op te wachten dan op mildheid?

5. Dit determinisme verzacht ons verdriet over tegenslagen. Als we begrijpen dat het niet anders had kunnen gebeuren dan het gebeurde, zijn we er al minder verdrietig over. We leren accepteren. Als we begrijpen dat alle dingen zo met elkaar verknoopt zijn dat zelfs wat men kwaad noemt in het Universum niet gemist kan worden en de loop van het Universum een zekere mate van pijn en verdriet met zich meebrengt, geeft dat al een ander gevoel.

6. Die altijd doorzeurende vraag naar de zin van het leven gaat minder belangrijk worden naarmate we inzien dat God/Natuur door ons heen handelt en uit ons haalt wat die uit ons halen wil.

7. Ook ten opzichte van onszelf worden we minder lastig; wat we doen, is onontkoombaar. Daarom is 't nutteloos ons schuldig te voelen of onszelf te blameren. We piekeren er niet zolang meer over of we iets wel goed deden. We doen iets zo goed mogelijk en daarmee basta.

8. We worden bevrijd van een stuk ontevredenheid en afgunst doordat we leren kijken naar wat voor ons is weggelegd in plaats van naar wat voor anderen is weggelegd.

9. Er komt een geweldige hoop energie vrij voor positieve dingen die anders verloren zou zijn gegaan met angst-, onlust-, haat-, nijd-, wraak-, zelfverwijt-, onvrede- en allerlei andere ellendige gevoelens die allemaal alleen maar voortkomen uit de verbeelding van de vrije wil.

Epiloog

*De menselijke macht is erg beperkt,
en wordt eindeloos overtroffen
door de macht van dingen van buiten.
Dus hebben we geen absolute macht
om die dingen van buiten
aan ons belang aan te passen.
Toch zullen we kalm dragen al wat ons overkomt.
En zijn we ons bewust
dat we een deel van de hele Natuur zijn
waarvan we de orde volgen.*

Spinoza, Ethica IV caput 32